

TÉGLÁS JÁNOS

„a nagyvilág fáradt zarándoka”

BAUMGARTEN FERENC ÉLETE (Előadás)

„a nagyvilág fáradt zarándoka” – Babits Mihály nevezte így Baumgarten Ferencet, aki „a szűkölködő magyar írók anyagi gondjainak enyhítésé”-re tett végrendeletével megteremtette a múlt századi magyar irodalom legjelentősebb magánalapítványát, melynek vezetését és működési szabályainak kidolgozását a költőre és dr. Basch Lóránt ügyvédre bízta. Az alapító halála után, 1927. február 28-án leltározták hagyatékát. A jegyzőkönyv¹ szerint a Sas u. 1.sz. háromemeletes ház és az értékpapírok *becsült értéke* – a temetési költségek és adótartozások levonása után - tisztán 853 032 P, mely a két hónappal korábbi inflációs magyar pénzre átszámítva közel 107 milliárd papírkorona volt.² Ez képezte az alapítvány „csorbíthatlanul fenntartandó” vagyonát. Ennek az évi jövedelméből, mely a bérleti díjból és kamatból tevődött össze, húsz esztendő alatt –1929 és 1949 között – 126 író tüntettek ki egy vagy több alkalommal, és az irodalom sok nélkülöző képviselőjének – számuk a hiányos kimutatások miatt meghatározhatatlan – adtak segílyt. A végrendelet a két kurátor számára is biztosította a gondtalan megélhetést.

A következőkben a nagylelkű adományozó családjának és életútjának felvázolására teszünk kísérletet.

Lovasberény

A Baumgarten család magyarországi gyökereit a 18. századi Lovasberényben kereshetjük.

A Fejér megyei faluba, báró Fleischmann Anselm uradalmába 1705-1720 között telepedett be mintegy 60-70 zsidó família. A monda szerint a morvaországi Lundenburg nevű városból vándoroltak ide rabbijukkal és előljáróikkal, megunván az osztrák lakosság ellenséges magatartását. A domíniumot 1730-ban gróf Cziráky József vásárolta meg 45 000 forintért, s a terület 1945-ig a család birtoka maradt. A települést Mária Terézia 1765-ben mezővárosi rangra emelte. A zsidók, néhány családot kivéve, maguk közt németül beszéltek. Itt szabadon gyakorolhatták vallásukat, ezt a jogukat türelmi adóval váltották meg. – A „kies vidéken” fekvő mezővárost 1830 körül – Fényes Elek adatai szerint – már 1200 zsidó (továbbá 1409 katolikus, 1610 református, valamint 1 evangélikus) lakja.³

A család múltja

A Baumgartenek eredetüket a 18. századig, Áron [I] nevű ősökig vezették vissza. Az első betelepültek közé tartoztak, élvezték a gróf rokonszenvét,

külön privilégiumokat is kaptak tőle. Neumann Sándor lovasberényi tanító azt írta 1912-ben megjelent kis könyvében, hogy a Baumgarten család „a község jóltevője volt, tagjai nem csak a község vezetésével, de nagy áldozatkészségükkel is kitűntek.”⁴

A család egyik legtekintélyesebb tagja Baumgarten Izrael (1783-1849) volt: hosszú ideig (1825-től 1837-ig, ill. 1842-ben) a helyi zsidó közösség bírója; a mezővárosnak tűzoltó készüléket ajándékozott (1824-ben), ő renováltatta 1825-ben az előző században gyönyörű mór stílusban készült zsinagógát, új előcsarnokot is építettek hozzá.

Izrael testvére, Áron [II] alapította 1845-ben a lovasberényi iskolát, melynek hattagú igazgatóságába őt is beválasztották. A tanintézmény működését alapítvánnyal támogatta.

A fent említett Baumgarten Izrael – aki gyapjú és gabona nagykereskedő volt - az 1841-ben alakult Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 100 legmódosabb részvényese között van az 1847/48-as üzleti évben. Ezért ő is meghívást kap az 1848. június 13-i gyűlésre, melyen – a független kormány javaslatára – a magyar pénzügyek önállóságáról tárgyalnak. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank adta ki 1848. augusztus 14-én az egy- és kétforintos „Kossuth-bankó”-kat.⁵ A zsidók közül többen részt vettek a forradalomban és a szabadságharcban, a Baumgartenek közül Ferdinánd (1815-1864) beállt nemzetőrnek.⁶

Az 1840-es években kezdődött hazánk zsidó lakosságának rohamos magyarosodása. Az 1840. évi XXIX tc. megnyitotta előttük a városokat is. - A kiegyezés utáni törvények (1867. évi XVII. tc., 1894. évi XXXI. tc. és az 1895. évi XLII. tc.) pedig polgári és politikai jogok tekintetében teljes egyenjogúságot biztosítottak számukra.

A Baumgartenek tehetősebb része elhagyta Lovasberényt, máshol (Székesfehérvárott, Budapesten) telepedett le, de továbbra is segítették az otthon maradottakat: kulturális és jótékony célokra alapítványokat hoztak létre. Baumgarten Izrael és Ábrahám a pesti izraelita hitközség kezelésében levő alapítványuk kamataiból a szegények és az iskola támogatására utaltak át pénzt. Izrael utódai földeket is vásároltak Békés, Nógrád, Vas, Fejér, Pest megyében. A család a 19. század végén - bellusi Baross Károly adatai szerint – 11 563 kat.h. földdel (szántó, rét, legelő, erdő) rendelkezett.⁷ Lovasberényben, Pesten, Mendén, Pusztaszenttornyan, sőt Bécsben házakat, vidéki kúriákat építettek.

Jogi és mérnöki pályákon is találkozunk Áron leszármazottaival: Izrael unokái közül Izidor (1850-1914) ügyvéd, egyetemi magántanár, 1911-től kúriai tanácselnök, elsősorban büntetőjogi kérdésekkel foglalkozott; Károly (1853-1913) kereskedelmi és váltótörvényszéki bíró, majd táblai tanácselnök; mérnök lett Henrik [II] (1855-1936), aki a Danubius Hajó- és Gépgyár vezérigazgatója, majd a Ganz-féle Gép- és Vagongyárral történt fúzió után az új részvénytársaság vezérigazgatója, később alelnöke. Ő tervezte a Novara cirkálót. (Ennek a fedélzetéről irányította a hordágyon fekvő Horthy Miklós sorhajókapitány az I. világháborúban, az otrantói tengeri ütközetet.) Izrael dédunokája Nándor [II]

(1875-1935) ügyvéd, egyetemi rk. tanár, közigazgatási bíró volt. A pénzügyi világban is jelen vannak a Baumgartenek: Ferenc anyai nagybátyja Lajos a Hazai Bank részvénytársaság igazgatósági tagja.

A szülők

Izrael unokája volt Ferenc apja, Baumgarten Leó is, aki 1868 körül a Mende közelében levő Szentistván pusztán 1338 kat.h. földet⁸ vásárolt és ott 19 szobás – azóta elpusztult – kúriát emeltetett. 1894-ben az apjától örökölt csóri valamint a kőszegszerdahelyi földeket eladta, és valószínűleg ebből a pénzből építtette fel 1896-ra – Quittner Zsigmond műépítész tervei alapján – az ólipótvárosi saroktelken, a főváros egyik legszebb nyilvános kertje mellett levő bérházat. A Sas u. 1. sz. háromemeletes épületet a „nagyvárosi építkezés” első példjaként emlegették, amelyben az alsó szinteken üzlethelyiségek, a kereskedelmi és iparkamara irodái, a harmadik emeleten pedig „a modern igényeknek mindenben megfelelő” bérlakások találhatók.⁹ Ő az 1900 körül elkészült Rákóczi (akkor még Kerepesi) út 32. sz. és az V. ker. Korona u. 10.sz. ház tulajdonosa is.

1871. május 21-én vette feleségül unokatestvérét, a Pesten élő jómódú Emíliát (1848-1900), az értelmiségi pályán sikeres Izidor, Károly és Henrik [II] nővérét. Az ő gyermekeik már a Baumgartenek hatodik generációját alkották: Erzsébet (1879-1913) Schmidl László nagykereskedőhöz ment feleségül, Ferenc történész és esztéta lett; Sándor Dénes (1882-1960) festészeti és jogtudományi tanulmányokat folytatott; 1913-tól egy ideig a Budapest-Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár igazgatóságának elnöki tisztségét töltötte be; Ernő (1883-1909) korán elhalálozott; és Ignác [II] (1887-1945), aki Münchenben szerzett mezőgazdász oklevelet.¹⁰

A családfő a vagyongyűjtésnek élt, az egyszerű vézna emberkét a régi Lipótvárosban különönc milliomosként ismerték.(A székesfőváros 1200 legmódosabb adófizetőjének nevét tartalmazó 1912-ben készült listán a 17. helyen áll.¹¹) Felesége, Emília művelt, törekeny, beteges nő volt, az öt gyermek nevelésének gondját egyedül viselte, s örömét elsősorban nem a gazdagságban, hanem a szellem világában találta meg. A családban mélyreható ellentét feszült kettőjük világszemlélete között. Emília 51 éves korában, 1900. január 2-án, férje tizenöt évvel később 74 évesen, 1915. február 25-én halt meg, mindketten tüdőbajban. Az örökösök között szétosztandó hagyatéka alapján a Lipótváros 229 milliomosa közül Leó a leggazdagabb, közel húszmillió aranykoronát kitevő vagyonnal rendelkezett¹².

Az örökség miatt a három fiútestvér között a már korábban is feszült viszony kibékíthetetlen ellentétté alakult, Ferenc szakított két öccsével.

Gyermekek és ifjúkor

Baumgarten Ferenc 1880. november 6-án született Budapesten. Gyermekkorát barátok nélkül apja Korona utcai házában, majd az új, Sas utcai épület harmadik emeleti, fényűzően berendezett lakásának egyik udvari szobájában töltötte,

tanítók vezetése mellett, könyvek között.¹³ A világtól és családjától is elzárkózó apával szemben, az élet értelmét kutató, a szellemi és lelki szépségeket kereső anya volt rá egész életére kiható nagy hatással. Tőle kapta útravalóul az irodalom szeretetét, de második anyanyelvére, a németre is ő tanította meg. Együtt olvasták a költőket, egymásnak mondogatták kedvenc verseiket. A szeretet melegétől áthatott anyai irányítás, mely saját életideáljához igyekezett alakítani imádott fiát, elfordította a világ praktikus dolgaitól: sohasem ismerte meg a derűs életörömet, az ifjúság könnyelműségeit, a vidám csínytevéseket.¹⁴ Erre, az anyai szeretet árnyoldalára élete vége felé döbben rá. A *Die Mutter* című, 1921-ben megjelent önéletrajzi ihletésű, párbeszédes szerkezetű novellájának hőse, Georg az ő érzéseit fogalmazza meg, amikor ezt mondja: „Ha herceg voltam, magányos is voltam, mint a hercegek. Ha lovagnak látszotam, mégis csak gyerek voltam, akit túl korán terheltek meg a lovag fogadalmaival. Mindig parancsolatot kellett teljesítenem, sohasem volt szabad magamról megfélemlennem.” A Baumgartent jól ismerő Anselma Heine szerint e „könyvecskében, amely gyengédségtől illatozik, szeretett ideálok dőlnek le. Az anyaszeretet zsarnokságát és félreértéseit ostorozza. És minden csapás azt találja el legfájdalmasabban, aki üt. A kis könyv szép és szörnyű.”¹⁵

Tizenhárom éves korától a Trefort utcai Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumába járt, ahol nagynevű pedagógusok oktatták: osztályfőnöke és magyartanára Négyesy László volt, a történelmet Marczali Henrik és Mika Sándor, a klasszikus nyelveket pedig Gyomlay Gyula és Csengeri János tanította. Már ekkor nagyon érdekelte a történelem, az 1895. június 3-5-i tanulmányi kirándulásról az iskola évkönyvébe az egyik beszámolót ő írta *Fülek várának történetéről*.¹⁶

Érettségi után, 1898-ban történelem szakos lett a pesti egyetem bölcsészeti fakultásán. Professzorai – Marczali Henrik, Lánczy Gyula és Fejérpataky László – kedvelték az aszkéta külsejű, tehetséges filozóft, figyelemmel kísérték forráskutatásait és segítették első írásainak nyilvánosságra kerülését. Marczali szerint Baumgarten Ferenc „tudósnak készült, a dolgok mélyére iparkodott hatolni.”¹⁷ Az ő segítségével publikálta a húszéves fiatalember első dolgozatát a Budapesti Szemlében. A P.R. szignóval a *Magyar honfoglalás kútfői*¹⁸ című kötetéről írt kritikája tanulmánynak is nevezhető, mert a legapróbb részletekre is kiterjedő tudásról, sőt – amint ezt Bölcs Leó *Taktikájának* fordításával foglalkozó rész bizonyítja – a görög nyelv ismeretéről is tanúskodik. 1903. október 20-án doktorált a budapesti egyetemen: főtárgya a magyar történelem, melléktárgyai pedig egyetemes történelem és diplomatika. Értekezésének címe: *Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez*. Szigorlatát a bizottság - melynek tagjai Lánczy, Marczali, Fejérpataki és Ballagi Aladár voltak – summa cum laude minősítéssel értékelte.¹⁹ Doktori disszertációja a Magyar Történelmi Társulat pályadíját is elnyerte és a középkori magyar történelemmel foglalkozó két másik nagyigényű munkájával együtt megjelent a Századokban.²⁰

A pesti és főleg a strassburgi, illetve heidelbergi egyetemen eltöltött szemeszterek hatására később érdeklődése megváltozott. Ő is szembesült azoknak a század eleji történetíróknak a dilemmájával, akik – Babits szavaival – „nem tudtak megelégedni a sivár pozitívizmus hit, szempont és mérték nélküli ténygyűjtésével, s szempontot és mértéket kerestek.”²¹ Baumgarten figyelme az esztétika, a művészeti kritika felé fordult, történelemből esztéta lett. Ezt a váltást mutatja egyik utolsó magyar nyelvű írása, a Nyugatban napvilágot látott *A renaissanceproblema*,²² és ezt jelzi első irodalmi esszéje is, mely Rilkeről²³ szólt.

Németországban

1909-ben, alig harmincévesen elhagyta Magyarországot. Berlinben és Münchenben élt, de szinte állandóan vándorúton volt: többször járt Itáliában, Svájcban, Hollandiában, Angliában, és majdnem minden esztendőben meglátogatta rokonait (testvéreivel nem tartotta a kapcsolatot), valamint ismerőseit Budapesten. Ilyenkor megnézte a Sas utcai házát is, de nem ott szállt meg, hanem a Ritz hotelben. – Az 1910-es években megbetegedett: ízületi bántalmak gyötörték, majd egy műtét következtében az egyik lába megrövidült. Ezután nem érezte magát teljes értékű embernek, bántotta a hiúságát, hogy sántít, nem tud lovagolni.²⁴ Házvezetőnőt (ápolónőt) fogadott (Stern Ágostonnének hívták), aki 1915-től mindenhová elkísérte. – A háborús évek alatt, 1917-ben hosszabb időt töltött itthon, s ekkor két tárcát írt a Pester Lloydba.²⁵ Az egyik Barbusse szörnyű frontélményeit feldolgozó *A tűz* című regényéről szóló ismertetése, melyben a cikkíró háborúellenessége is felvillan, a másik pedig a *Pesth*, szülővárosáról írt tanulmánya, melynek tárgya a régi és az új Budapest viszonya. Szerb Antal úgy véli, Baumgarten „gyengéd és mesteri rajzzal idézi meg a biedermeier Pest maradványait” és idegenkedve szemléli a később idevándorolt, kultúr hagyományokkal nem rendelkező emberek „túlméretezett és dicsekvő parvenü város”-át.²⁶

Németországban – német nyelven – teljesedett ki irodalmi munkássága, és valószínűleg itt lett az evangélikus vallás híve is. Itt írta a *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers* ²⁷ című munkáját a nagy svájci költőről és regényíróról, amelyben – Alexander Bernát szerint²⁸ – „szembeszáll az irodalomtörténeti és kritikai tekintélyekkel, leszállítja Meyernek kissé szertelenné nőtt regényírói hírnevét, inkább dekoratív, mint alkotó szellemnek mondja, és oly hatalmas nyelven szól, hogy egész Németország fölfigyelt.” Thomas Mann pedig az *Egy apolitikus elmélkedéseiben* így összegezte elismerő véleményét a „szép könyv”-ről: „A svájci író életművéből áradó sajátos varázst eddig senki nem érezte finomabban, és senki nem határozta meg jobban: Ez a varázs polgárság és művészség sajátos, személyes elegyéből fakad, abból, hogy a szépséges elvetemültség világát nála át meg áthatja a protestantizmus szelleme.”²⁹

Hosszú, több mint fél évtized gyötrelmes munkája, egy sereg tervezet, szövegvariáns elvetése után született meg a könyv. Először a svájci író csodált és kora ifjúságától mélységesen szeretett lírájával foglalkozott. Baumgarten szinte azonosult hőisével, úgy vélte, hogy szomorú ifjúsága miatt Meyer is elmulasztotta az emberekkel való kapcsolatteremtést, ezért sóvárog az elszalasztott ifjúkor után, s ezért válik élete örök kereséssé. Ennek bizonyítására idézi a *Tavaszi utazás* című verséből a következő sorokat:

Roncs az eljátszott ifjuság,
S vágyunk mégis felé repül.

A sziv tünt tavaszába vágy
Szünetlenül, szünetlenül! (Ford. Sárközi György)

Önvallomásszerűen hatnak ezek a sorai is: „Vágyból és emlékezésből folyik Meyer lírája. A vágy lírája, a magányos ember lírája. Meyer magányos ember volt, beteg, tele égő vággyal, hogy megfélekedjék magáról, hogy odaajándékozhasssa magát, eggyé válhasson az emberekkel, a természettel, a világgal: a vágy a kiegészülés kívánása.”³⁰ Baumgarten szerint a svájci költő az érzelmeket, a szentimentalizmust száműzi verseiből, s így lírája egyre szimbolikusabb és egyre tökéletesebb esztéta-alkotássá vált, ezért költeményeit nem érezni kell, hanem szellemi szemünkkel látni. Az ő műveiben ölt testet a Baumgarten által renaissance-izmusnak nevezett áramlat,³¹ mely a romantika középkor kultusza helyett a reneszánsz ember művészetét, életszeretét, hírnév iránti vágyát és az antik Itália utáni nosztalgiáját helyezi előtérbe. Példaképe, Conrad Ferdinand Meyer iránti tiszteletét azzal is kifejezésre juttatta, hogy felvette a Ferdinand nevet: 1917-től már itthon, a Pester Lloydban megjelent cikkeit is Baumgarten Ferenc Ferdinand aláírással jegyezte.

Az 1920-ban írt *Zirkus Reinhardt*-ban a háború utáni weimari Németország színházi életével foglalkozott, azt vizsgálta, hogyan rombolta szét a 20. századi társadalmi fejlődés a művészet alapjait. A vékony füzetben a nagy német rendező művészetkonceptióját bírálja: felszólal az ellen, hogy a színházat alárendeljék a reklámnak, a durva üzletnek, s monumentális cirkuszszerű színtéren szenzációhajhászó előadásokkal próbálják a nézők kegyeit elnyerni. A dráma-cirkusz technikai eszközével a művészet, az emberi szellem teremtő erejét rombolja le, s ezzel – Baumgarten szavaival – a „nagyvási hóbotba esett rendező megsemmisítette a drámát.”³²

Irodalmi tevékenysége, könyve, cikkei, előadásai miatt sok ismerőse és tisztelője volt: Münchenben találkozott Rilkével, a kiváló költővel, a személyes kapcsolat mellett gazdag levelezést folytatott Thomas és Heinrich Mann-nal, gyakran beszélgetett Ernst Robert Curtius irodalomtörténésszel, Alfred Kerr íróval, Paul Ernst esztétikussal, sőt 1908-1918 között „semmitől sem zavart barátság és messzemenő irodalmi és világnézeti közösség”³³ fűzte össze Lukács Györggyel

is. – Amikor a kommün bukása után Lukács hamis papírokkal Bécsbe menekült és az osztrák rendőrség őrizetbe vette, a magyar hatóságok pedig kiadatását követelték, akkor Baumgarten tiltakozó mozgalmat szervezett a népbiztos megmentésére. A *Zur Rettung von Georg Lukács* című felhívást – mely 1919 végén két berlini lapban is megjelent – tizenegyen írták alá: többek között Alfred Kerr, Paul Ernst, Thomas és Heinrich Mann. Ez a röpirat is hozzájárult ahhoz, hogy Lukács Györgyöt szabadlábra helyezték.

A megnyerő külsejű, törékeny testű, betegségre hajlamos, bottal járó, keretes szemüveget vagy monoklit viselő Baumgarten Ferenc magányosan és szerényen élt. Idejének nagy részét szállodákban töltötte, berlini és müncheni lakását átmenetinek tekintette, ezért egyszerűen, a gazdagság látszatát kerülve rendezte be. A berlini állatkert közelében levő kis otthona a társasági élet egyik központja lett. A szalonjában gyakran megforduló Anselma Heine szerint³⁴ „Baumgarten a legszeretetreméltóbb háziúr” és „szellemes társalgó” volt, aki „majd minden alkalommal megidézte a jelenlevők és az élők mellé azoknak a szellemét, akiknek művei imponáló sorokban ... várakoztak a falakon.” Felolvasott néhány sort, vagy kívülről idézett verseket, s olyan átéléssel beszélt a szerzők gondolatairól, mely lenyűgözte hallgatóit. Barátai tetszésük szerint beleszólhattak fejtegetéseibe, így a társalgás jó hangulatú vitává alakult át, és ekkor mindenki „bepillantást nyerhetett Baumgarten mély és alapos tudásába, páratlan olvasottságába” s megcsodálhatta biztos emlékezőtehetségét. - Nyilvános fellépéseinek is nagy sikere volt: a 19. századi regényről szóló 1918. február 5-i előadásáról a jelen levő Thomas Mann ezt írta levelében barátjának, Ernst Bertram írónak: „Kimagaslóan okos, főként mint a század kritikusa.”³⁵

A nagyvilágnak ez a fáradt vándora csak 1926-ban vásárolt villát a München melletti Grünwaldban, ott akart végleg letelepedni. A ház igényes és kényelmes berendezése érdekében külföldön bútorokat, képeket, szőnyeget vásárolt, még a Sas utcai házból is elvitetett néhány régi darabot. - Halála után az őt jól ismerő német íróbarátait is meglepte, hogy milyen nagy vagyon maradt utána.

Babits és Baumgarten

A költő és az alapítványtevő között csak nagyon laza kapcsolat volt: „Sajnos nem dicsekedhetem avval – mondta Babits az 1937-es díjkiosztó ünnepélyen -, hogy bizalmas, hosszabb időn át tartó barátság fűzött volna Baumgarten Ferenchez.”³⁶ 1917-től 1923-ig leveleztek³⁷, de ez a „levelezés – folytatta a múltidézt a költő – nem mondható sem nagyarányúnak, sem sűrűnek.” Babits nem szeretett magánügyben írni, Baumgarten is inkább csak egy-egy rövid üdvözlőt küldött Münchenből, Feldafingból vagy éppen pesti szálláshelyéről, a Duna Palotából. Írásaik külalakja sietségről árulkodik, hangneme, a „Mélyen tisztelt Uram!”, az „Igen tisztelt Tanár Úr!” megszólítás is inkább udvariasságot, az író társnak kijáró elismerést tükrözi, nem pedig bensőséges kapcsolatot sejtet. Baumgarten nagy csodálója volt a „szeretve bámult magyar költő” műveinek, a kortárs magyar irodalomból szinte csak az ő verseit és esszéit olvasta. Saját

munkásságáról is tájékoztatni akarta Babitsot: elküldte a Reviczky utcába A XIX. század regénye című berlini előadását ismertető Neue Rundschau 1918. októberi számát. Ebben azt fejtegeti, hogy a „kiábrándulás századát”-nak nagy írói – Goethe, Keller, Flaubert, Dosztojevszkij, Zola – a „be nem teljesedett sóvárgásnak, a reménytelen szerelemnek, a hajótörött életnek” az ábrázolói, s a csalódásokat oly kikerülhetetlennek látják, hogy „a regényekből még csak a felháborodás sem jajdul fel.”³⁸ A költő megkapta a Meyerről szóló 280 oldalas művet is: érdeklődéssel fogadta a „mély gondolkodású és finom ízlésű” szerző „új szempontokat követő irodalmi tanulmány”-át, és ígéretet tett arra, hogy könyvét ismerteti a Nyugat 1918. novemberi számában. A kritika azonban nem született meg, mert ősztől a gyorsan változó politikai események alaposan fölkavarták életét, kevés ideje maradt az írásra.

Személyesen mindössze kétszer találkoztak. Török Sophie gondos naptárfeljegyzéseiből³⁹ tudjuk, hogy 1923. szeptember 27-én, csütörtökön „Mihály Ritzben Baumgartennél” járt, majd néhány nappal később, október 1-jén a betegségéből felgyógyult „Baumgarten vacsorán” volt náluk. Az előbbi rövid vizit, az utóbbi hosszú ideig tartó vendégeskedés volt. A házigazda visszaemlékezése⁴⁰ szerint „Hárman voltunk, a feleségemmel. A társalgás egész idő alatt irodalomról folyt”, az alapítványról azonban nem esett szó. Az éjszakába nyúló beszélgetés végén úgy érezte a költő, hogy „bizonyos szellemi közösség” alakult ki köztük. Baumgarten is hasonlóan vélekedhetett, mert ez a találkozás érlelte meg benne régebbi elhatározását: magyarországi vagyonát nem családjára, hanem a magyar írókra hagyja. Nem sokkal később felkereste hajdani iskolatársát, a nála négy évvel fiatalabb dr. Basch Lórántot, és megbízta végrendeletének megfogalmazásával. Az ügyvéd nagyon meglepődött, mikor meghallotta, hogy az egyik kurátori tisztelet neki szánja barátja, azzal próbálta elhárítani a megbízást, hogy sem az írók világát, sem Babitsot nem ismeri. Baumgarten azonban – Basch 1947-es nyilatkozata szerint⁴¹ – e szavakkal nyugtatta: „Babits tudni fogja, kinek szól az alapítvány.” Az alig több mint negyedórás esti megbeszélés után Baumgarten eltávozott a Balaton utcai lakásból. Másnap az ügyvéd elkészítette a végrendelet tervezetét, melyet levélben elküldött barátjának, aki az átvételt nyugtázta. Ezután, bár még sokszor találkoztak, nem beszéltek többé az alapítványról.

Az örökhagyó a magánvégrendeletet – amelynek dátuma 1923. október 17. – átdolgozta, módosította, majd 18-án dr. Holitscher Szigfrid budapesti királyi közjegyzőnél letétbe helyezte. Két nappal később már Berlinből rövid német nyelvű levélben értesítette Babitsot elhatározásáról: alapítványa vezetésével őt és a számára ismeretlen Basch Lórántot bízta meg. Aztán szinte bocsánatkérően teszi hozzá: „Egy kissé az Ön feje fölött rendelkeztem. Remélem, hogy nem fog emiatt neheztelni rám, és elfogadja a hivatalt, amelyet kigondoltam Önnek.”⁴² A jövő kurátor – mint másfél évtizeddel később elmondta – így fogadta a hírt: „Akkor én ezt nem is vettem nagyon komolyan. Hisz fiatalabb [!] volt, mint én.”⁴³ (A valóságban három évvel idősebb!) A költő azért is mosolyoghatott a

levél tartalmán, mert nem gondolta, hogy a tizennégy soros írásban több mint százmilliárd papírkorona értékű irodalmi alapítvány igazgatására kapott megbízást. „Ebben az értelemben is válaszoltam neki – olvasható a már idézett 1937-es ünnepi beszédében –, szándékosan könnyed, szinte évődő hangon... Erre a levélre nem kaptam feleletet. Baumgarten eltűnt a látóhatárból... Érintkezésem nem is volt több vele az életben.”

Három évvel később, 1926. december végén Baumgarten ismét személyesen kereste Babitsot. A Reviczky utcai lakásban azonban nem találta, a költő ugyanis feleségével december 16-án Tátrafüredre utazott, hogy ott fejezze be *Halálfiái* című regényét. Baumgarten rövid pesti tartózkodása alatt, 1927. január 5-én újra felkereste Holitscher Szigfridet, megerősítette korábban elhelyezett testamentumát,⁴⁴ és ekkor adta át fiókvégrendeletét, melyben a München melletti Grünwaldban levő lakóházát háztartási alkalmazottaira, Stern Ágostra és feleségére, Gusloff Ninannra hagyományozza.

Ezután vissza akart menni Németországba, közben azonban nagyon megfázott, tüszős mandulagyulladásra kapott, ezért Ótátrafüredre utazott, „nyilván úgy remélte, hogy a csudálatos tátrai tél jégujjainak érintése lelohasztja a beteg torok izzó lüktetését.”⁴⁵ A tátrai üdülőhelyen azonban nem lehettek pár napig „úgyszólván szomszédok”, mint Babits visszaemlékezésében⁴⁶ olvasható, mert az alapítványtevő valószínűleg csak január 5-én indult el Pestről, a „kurátor” pedig már 4-én este hazaérkezett.

Baumgartent a szállodában házvezetőnője, Stern Ágostonné ápolta, borogatta a torkát, de állapota – a szakszerű ellátás hiánya miatt - nem akart javulni. Amikor helyzete válságosra fordult, csak akkor hívott ismerős orvost: dr. Hartmann Lajost Kassáról és dr. Emil Rosenthalt Berlinből, szobaasszonya pedig titokban az egyik szomszédos szanatóriumtól dr. Szász Emilt riasztotta. Az orvosi segítség azonban elkésett, 1927. január 18-án Baumgarten Ferenc, ez a – Tóth Árpád szavaival – „nagyon szomorú és nagyon magányos ember... keserves és kopár halállal” eltávozott. Házvezetőnője szerint e szavakkal fogadta a halált: „Korán jött, még lett volna tennivalóm.”

A történész és esztéta haláláról csak a Pesti Hírlap és a Pester Lloyd adott hírt, végrendeletének január 22-i kihirdetése után azonban egyszerre az érdeklődés középpontjába kerül: vagyonáról, jótéteményéről, az alapítvány és a család közötti perrel még ebben az évben több mint félszáz cikk jelent meg.

A Kerepesi úti temetőben – Ady Endre, Jókai Mór, Blaha Lujza közelében és Stróbl Alajos szobrászművész mellett - evangélikus szertartással helyezték örök nyugalomra. Síremlékét, Beck Ö. Fülöp pihenő zarándokot ábrázoló alkotását 1929. október 10-én avatták fel. Babits Mihály a szobor szimbólumából kiindulva mondta, hogy megjelöltük azt a helyet, „ahol utoljára és örökre megpihent a nagyvilág fáradt zarándoka, aki utolsó akaratával szülőhazája kultúrájának egyik legfőbb szegyenét: a magyar szellem embereinek nyomorát rendelte enyhíteni...”⁴⁷ A sírkőre Meyer *A zarándok* című versének egy sorát

vésték: „Da sitz ein Pilgerim und Wandersmann.” (Itt ül egy zarándok és bujdosó.)

A következő két évtizedben zarándokhellyé vált a sír: január 18-án a kurátorok és a díjazott írók koszorúval emlékeztek az alapítványtevőre.

*

Mi őrzi a huszonegyedik században Baumgarten Ferenc nevét? A Kerepesi temető 26/1-es parcellájában ma is megvan az alapítványtevő sírja, de az utókor háláját nem jelzik virágcsokrok, a nyughelyet ellepi a gaz, Beck Ö. Fülöp szobrát pedig eltakarja a repkény. - A Sas utca és a Tisza Kálmán (ma József Attila) utca sarkán álló hajdan háromemeletes ház nagy része 1945. január 11-én leégett, az értékes könyvtár is elpusztult. A háború után Basch Lóránt irányításával megkezdték a helyreállítást, teljes újjáépítésére csak az 1960-as évek közepén került sor, ekkor egy emelettel magasították meg az épületet. 1988 óta márványtábla emlékezteti a járókelőket a magyar irodalom legnagyobb mecénására. – A Baumgarten-díj is a múlté, az irodalomtörténeté. A hajdani díjkiosztások várakozással teli hangulatát ma már csak hárman idézhetik fel örömmel vagy keserűséggel: a 95 éves Takáts Gyula oklevelét még Babits Mihály és Basch Lóránt írta alá, a 85 éves Szigeti József értesítésén pedig Schöpflin Aladár és Basch Lóránt neve szerepel. A harmadik író Szabó Magda, akit a kuratórium és a tanácsadó testület méltónak tartott a jutalomra (ezt egyébként az újság is közölte), a hatalom azonban – mely 1950. október 24-én államosította Baumgarten Ferenc alapítványát is – közbeszólt, megakadályozta az író kitüntetését.

„a nagyvilág fáradt zarándoká”-nak emlékét jelenleg csak egy budapesti iskola ápolja: könyvtárát 2000-ben Baumgarten Ferencről nevezte el, és jövőre, halálának 80 évfordulóján a temetőben is koszorúzni fog.

Jegyzetek

1 Budapest Főváros Levéltára VII. 12.b. Budapesti Központi Kir. Járásbíróság. Peres és peren kívüli iratok . Hagyatéki ügy

2 Az 1925. évi XXXV. tc. értelmében 1927. január 1-jétől a koronát felváltotta pengő: 1 pengő=12 500 papírkorona; 1 aranykorona=17 000 papírkorona.

3 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Bp., 1851. ; KÁROLYI János: *Fejér vármegye története* I-V. Székesfehérvár, 1896-1904. IV. 316-367.

4 NEUMANN Sándor: *A lovasberényi zsidó hitközség története 1708-tól napjainkig*. Lovasberény, 1912. 37.

5 *A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841-1941*. Száz esztendő emlékei. Budapest, 1941.

6 Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Levéltár 98. 12. 1.

7 bellusi BAROSS Károly: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest, 1893.

8 MNM Legújabbkori Levéltár 98. 11. 18.

9 *A Baumgarten Leó-féle ház*. Budapesti Látogatók Lapja 1896. 9. 20.

- 10 MNM Legújabbkori Levéltár 98. 13. 14.
- 11 *Fővárosi almanach, lexikon és útmutató*. Szerkeszti és kiadja Gúthi Imre. 1913-1915. Negyedik kiadás, Légrády Testvérek, Bp. 517.
- 12 *A Lipótváros milliomosai*. Az Est 1917. szeptember 8. 3.; *Milliomos adózók a Lipótvárosban*. Az Est 1917. szeptember 9. 5.
- 13 BASCH Lóránt: *Baumgarten Ferenc*. OSZK Fond 145/333.
- 14 SCHÖPFLIN Aladár: *Baumgarten Ferenc mint író*. Nyugat 1929. I. 333-339. = *Baumgarten Alapítvány*. Dokumentumok 1917-1941. I-III. Szerk., a szöveget gondozta, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta TÉGLÁS János, Argumentum, Bp., 2003. (Továbbiakban: BAD) I. 601-604.
- 15 HEINE, Anselma: *Franz Ferdinand Baumgarten zum geda[!]chtnis*. Pester L'loyd 1927. szeptember 3. 1. = BAD I. 229-232.
- 16 *A magyar kir. Tanárképző Intézeti Gyakorló Főgymnasium értesítője az 1894/5 időszakról*. Közzéteszi VOLF György igazgató, Bp., 1895. 24-28.
- 17 MARCZALI Henrik: *Emlékeim*. Nyugat 1929. II. 720-721. = BAD I. 52-54.
- 18 *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapesti Szemle 1901. 220-251., 352-378.
- 19 ELTE Levéltár 8/1.1. Bölcsészdoktori szigorlatok 1903/1904. 115.
- 20 *Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez*. Századok 1902. 1-20., 111-130., 428-443.; *Kritikai jegyzetek az Árpád-kor története köréből*. Századok 1904. 868-873., 994-996.; *A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal*. Diplomatikai tanulmány. Századok 1906. 389-411.
- 21 BABITS Mihály: *Szellemtörténet*. Nyugat 1931. II. 321-326.
- 22 *A renaissanceproblema*. Nyugat 1908. II. 418-424.
- 23 *Rainer Maria Rilke*. Pester Lloyd (Morgenblatt) 1908. február 19. 1-3.
- 24 *Baumgarten Artúr emlékezik Baumgarten Ferencre és családjára*. PIM Hangtár 1344/1. A hangfelvételt KELEVÉZ Ágnes készítette 1989. jún. 26-án.
- 25 *Für die Krieger-gegen den Krieg*. Pester Lloyd (Morgenblatt) 1917. szeptember 2. 1-3.; *Pesth*. Pester Lloyd (Morgenblatt) 1917. december 25. 8-9.
- 26 SZERB Antal: *Baumgarten Ferenc*. Nyugat 1937. I. 95-97. = BAD III. 130-137.
- 27 *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers*. Renaissance Empfinden und Stilkunst. München, 1917.
- 28 ALEXANDER Bernát: *Baumgarten Ferenc*. Újság 1927. január 27. 1. = BAD I. 95-97.
- 29 *Thomas Mann és Magyarország*. Vál., szerk. és az előszót írta MÁDL Antal, GYŐRI Judit. Gondolat Kiadó, Bp., 1980. 58.
- 30 BAUMGARTEN Ferenc: *Conrad Ferdinand Meyer lírája*. Fordította FARKAS Zoltán, versidézetek SÁRKÖZI György. Baumgarten Ferencz IrodalmiAlapítvány [Bp., 1937] 10.
- 31 BABITS Mihály: *Az európai irodalom története*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta BELIA György. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 416.
- 32 *Baumgarten a kritikus*. Ford. TÖRÖK Sophie. Nyugat 1927. I.624-631. = BAD I. 164-170.
- 33 LUKÁCS György: *Baumgarten Ferenc*. Irodalom – Tudomány 1946. augusztus. 31-35.
- 34 L. 15.
- 35 L. 29.
- 36 BABITS Mihály: [Ünnepi beszéd] OSZK Fond III/1463/5. = BAD III. 137-141.
- 37 Babits és Baumgarten levelezése BAD I. 57-64.
- 38 *A XIX. század regénye*. Nyugat 1929. I. 152-1162. = BAD I. 563-579.
- 39 OSZK Fond III/2364. = *Török Sophie naptárai*. Szerkesztette PAPP Zoltán János. Megjelenés előtt.
40. L. 26.
- 41 *Hogyan keletkezett a Baumgarten-alapítvány?* Basch Lóránt visszaemlékezései. Új Magyarország 1947. január 23. 4.

42 L. 37.

43 L. 36.

44 Budapest Főváros Levéltára: VII.12.b. Budapesti Központi Kir. Járásbíróság. Peres és peren kívüli iratok. Hagyatéki ügy

45 TÓTH Árpád: *Tátrai levél Baumgarten Ferenc külön haláláról.* Az Est 1927. április 17. 8. = BAD I. 161-163.

46 L. 36.

47 *Baumgarten Ferenc síremléke.* Magyar Művészet 1929. 7. 435. = BAD II. 23.